

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA BAYON YOZISH DARSLARINING YETAKCHILIK AHAMIYATI

Qo‘ylijeva Shaxnoza Rustamovna¹, Axmedova Mushtariybonu Mahmudjonovna²

¹*Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika fakulteti “Pedagogika” kafedrasida katta o‘qituvchisi. Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Gavhar ko‘chasi, 1-uy.*

²*Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika fakulteti “Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va metodikasi” kafedrasida Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi BT-23-04 guruh talabasi. Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Gavhar ko‘chasi, 1-uy.*

¹*E-mail: qoyliyevashaxnoza546@gmail.com*

²*E-mail: ahmedovamushtariybonu6@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bayon yozish darslarining ahamiyati, nazariy asoslari va metodik jihatlari o‘rganilgan. Bayon yozishning o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishiga ta‘siri tahlil qilingan hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida darslarni tashkil etish usullari yoritilgan. Tadqiqot natijalari bayon yozish darslari o‘quvchilarning yozma nutqi, tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: bayon, yozma nutq, boshlang‘ich ta‘lim, metodika, nutq rivoji, ijodkorlik, pedagogik texnologiyalar

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методические основы обучения изложению в начальных классах. Анализируется значение уроков изложения в развитии письменной речи учащихся, а также особенности организации учебного процесса с использованием современных педагогических технологий. Результаты исследования показывают, что изложение способствует развитию мышления, речи и творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: изложение, письменная речь, начальное образование, методика, развитие речи, педагогические технологии, мышление.

Abstract. Article explores the theoretical and methodological foundations of teaching written narration (summary writing) in primary school. The study analyzes the importance of narration lessons in developing students’ written speech and highlights modern pedagogical approaches used in teaching practice. The results indicate that narration writing significantly enhances students’ thinking skills, written communication, and creativity.

Key words: narration, written speech, primary education, methodology, speech development, pedagogical technology, creativity, thinking skills.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf bosqichi bu jarayonning poydevorini tashkil etadi. Shu sababli, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z fikrini mantiqiy bayon etish, nutq madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Bayon yozish darslari boshlang'ich ta'limda nafaqat savodxonlikni oshirish, balki o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Ushbu ishda bayon yozishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari hamda uning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yozma nutqqa o'rgatish ta'lim jarayonining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchilarda savodxonlik, fikrni mantiqan ifodalash, matn bilan ishlash ko'nikmalari shakllantiriladi. Bayon yozish esa ana shu jarayonning markaziy metodik vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Bayon – bu o'quvchi tomonidan eshitilgan yoki o'qilgan matn mazmunini tushunib, uni o'z so'zlari bilan yozma shaklda ifodalash jarayonidir. Ushbu faoliyat nafaqat yozish ko'nikmasini, balki eslab qolish, tahlil qilish, umumlashtirish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi [1]. Pedagogik nuqtayi nazardan bayon yozish:

- o'quvchining nutqiy faoliyatini shakllantiradi;
- tafakkur operatsiyalarini (tahlil, sintez, umumlashtirish) rivojlantiradi;
- til birliklaridan to'g'ri foydalanishni o'rgatadi;
- yozma nutq madaniyatini shakllantiradi [3].

Shu sababli bayon yozish darslari boshlang'ich ta'lim tizimida asosiy o'quv faoliyatlaridan biri sifatida qaraladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari bayon yozish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu yoshdagi bolalarda tasavvur, eslab qolish va nutq rivojlanishi tez sur'atlar bilan kechadi, biroq mantiqiy fikrlash hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Psixologik jihatdan bayon yozish quyidagi jarayonlarga tayanadi: idrok – matnni eshitish yoki o'qish orqali qabul qilish; xotira – matn mazmunini eslab qolish; tafakkur – mazmunni tahlil qilish va qayta ishlash; nutq – o'z fikrini yozma shaklda ifodalash [5]. Shuningdek, bayon yozish o'quvchilarda diqqatni jamlash, ketma-ketlikni saqlash va fikrni izchil bayon qilish kabi muhim psixologik ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bayon matnlari qisqa, sodda va aniq bo'lishi lozim. Bu ularning yoshiga mos psixologik yuklamani ta'minlaydi va o'qishga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Bayon yozish jarayoni tilshunoslik (lingvistika) bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilar tilning grammatik, leksik va uslubiy qonuniyatlarini amalda qo‘llashni o‘rganadilar. Lingvistik jihatdan bayon: matn tuzilishi (kirish, asosiy qism, xulosa); gaplarning grammatik to‘g‘riligi; so‘z tanlash (leksik boylik); uslubiy moslik (oddiy, tushunarli ifoda) kabi elementlarni o‘z ichiga oladi [4]. Boshlang‘ich sinflarda bayon yozish o‘quvchilarning quyidagi lingvistik kompetensiyalarini rivojlantiradi: to‘g‘ri imlo va tinish belgilaridan foydalanish; gaplarni mantiqan bog‘lash; matnni izchil tuzish; sinonim va soddalardan foydalanish. Shu orqali o‘quvchilar asta-sekin adabiy til me‘yorlariga amal qilishni o‘rganadilar.

Bayon yozish darslari didaktik jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, u ta‘lim jarayonining asosiy maqsadlariga xizmat qiladi. Didaktika nuqtayi nazaridan bayon: bilimlarni mustahkamlash vositasi; nutqni rivojlantirish usuli; mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayoni; nazorat va baholash vositasi sifatida qaraladi.

Bayon yozish orqali o‘qituvchi o‘quvchining: matnni tushunish darajasini; fikrni ifodalash qobiliyatini; grammatik savodxonligini; ijodiy yondashuvini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, bayon yozish darslari o‘quvchilarda mas‘uliyat, tartiblilik va mustaqillik kabi shaxsiy sifatlarni ham rivojlantiradi.

Shunday qilib, bayon yozish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va aqliy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. U pedagogik, psixologik va lingvistik jihatdan kompleks jarayon bo‘lib, o‘quvchilarning yozma nutqini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Shuningdek, bayon yozish orqali o‘quvchilar: fikrni mantiqan ifodalashni; matn bilan ishlashni; grammatik qoidalarni amalda qo‘llashni; mustaqil yozma nutq yaratishni o‘rganadilar. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda bayon yozish darslarini to‘g‘ri tashkil etish ta‘lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar va munozara

Boshlang‘ich sinflarda bayon yozish darslarini tashkil etishdan asosiy maqsad o‘quvchilarda yozma nutqni shakllantirish, matn mazmunini tushunish va uni mantiqan qayta ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Ushbu jarayon o‘quvchilarning nafaqat til bilimlarini, balki aqliy va ijodiy salohiyatini ham rivojlantiradi. Bayon yozishga o‘rgatishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ✓ o‘quvchilarda matnni tinglash va tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish;
- ✓ matn mazmunini ketma-ketlikda eslab qolishga o‘rgatish;
- ✓ fikrni aniq va izchil yozma ifodalashni shakllantirish;
- ✓ imlo va tinish belgilaridan to‘g‘ri foydalanish malakasini oshirish;
- ✓ lug‘at boyligini kengaytirish.

Shu vazifalar orqali o‘quvchilarda yozma nutq madaniyati asoslari shakllantiriladi.

Bayon yozish darslari metodik jihatdan bir necha bosqichda tashkil etiladi. Har bir bosqich o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda amalga oshiriladi.

1. Tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda o'qituvchi: mavzuga oid matnni tanlaydi; yangi so'z va iboralarni tushuntiradi; o'quvchilarni mavzuga qiziqtiradi; zarur lug'aviy tayanchlarni beradi.

2. Matn bilan tanishish bosqichi. O'quvchilar matnni: o'qituvchi tomonidan ifodali o'qib berilishi orqali; yoki o'zlari mustaqil o'qish orqali qabul qiladilar. Bu jarayonda o'quvchilarning diqqatini asosiy mazmunga qaratish muhimdir.

3. Tahlil bosqichi. Matn ustida quyidagi ishlar amalga oshiriladi: asosiy fikrni aniqlash; reja tuzish; savol-javob orqali mazmunni mustahkamlash; muhim voqealarni ajratish.

4. Yozish bosqichi. O'quvchilar reja asosida matnni yozadilar. Bu bosqichda: fikr izchilligi; grammatik to'g'rilik; imlo qoidalariga amal qilish asosiy mezon hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda bayonning bir necha turlari qo'llaniladi. Har bir tur o'ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi.

- To'liq bayon. O'quvchi matnni mazmunini to'liq saqlagan holda qayta yozadi. Bu tur asosan xotira va tushunishni rivojlantiradi.

- Qisqartirilgan bayon. O'quvchi matndagi asosiy fikrlarni saqlagan holda ikkinchi darajali ma'lumotlarni qisqartiradi. Bu o'quvchilarda tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

- Tanlab bayon. Matndan faqat kerakli qismlar tanlab olinadi va yoziladi. Bu ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

- Ijodiy bayon. O'quvchi matnni o'z tasavvuri va fikriga asoslanib kengaytiradi yoki o'zgartiradi. Bu tur eng yuqori darajadagi fikrlashni talab qiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bayon darslarining samaradorligini oshirmoqda. Eng samarali usullar:

- ✓ Klaster usuli – mavzu bo'yicha fikrlarni tizimlashtirish;
- ✓ Aqliy hujum – tezkor fikr bildirish orqali g'oyalarni shakllantirish;
- ✓ Juftlikda ishlash – o'quvchilar bir-biriga yordam berib matn tuzadilar;
- ✓ Multimedia vositalari – video va audio matnlar orqali bayon yozish;
- ✓ Interaktiv metodlar – o'quvchini faol ishtirokchi qilish.

Bu usullar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinfda bayon yozishni o'qitish metodik jihatdan murakkab, ammo juda muhim jarayondir. To'g'ri tashkil etilgan bayon darslari o'quvchilarda: mustaqil fikrlash; yozma nutqni rivojlantirish; matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash esa dars samaradorligini oshirib, o'quvchilarning faolligini kuchaytiradi.

Jadval -1. Bayon yozish darslarida uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Amaliyotda bayon yozish darslarida bir qator muammolar uchraydi:	Muammolarni bartaraf etish uchun:
<i>o‘quvchilarning lug‘at boyligi yetarli emasligi;</i> <i>fikrni izchil bayon qila olmaslik;</i> <i>imlo xatolarining ko‘pligi;</i> <i>matnni tushinishda qiyinchiliklar.</i>	<i>muntazam lug‘at ishlari olib borish;</i> <i>ko‘proq og‘zaki qayta hikoya qildirish;</i> <i>kichik matnlardan boshlash;</i> <i>individual yondashuvni kuchaytirish zarur.</i>
Shuningdek, o‘qituvchi har bir o‘quvchining imkoniyatini hisobga olgan holda differensial ta’limni qo‘llashi lozim	

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bayon yozish darslari nutqiy kompetensiyani shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. O‘tkazilgan nazariy tahlil va metodik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, bayon yozish jarayoni o‘quvchilarning fikrlash, xotira, diqqat va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida bayon yozishning pedagogik, psixologik va lingvistik asoslari o‘rganildi hamda uning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati yoritildi. Shuningdek, bayon yozish darslarini tashkil etish bosqichlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilindi.

Tahlillar natijasiga ko‘ra, bayon yozish:

- o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantiradi;
- mustaqil fikrlashni shakllantiradi;
- lug‘at boyligini oshiradi;
- imlo va grammatik savodxonlikni mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, ayrim muammolar (lug‘at yetishmasligi, fikrni izchil ifodalashdagi qiyinchiliklar) aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinflarda bayon yozish darslarini to‘g‘ri tashkil etish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Baxtiyorova Z. Boshlang‘ich ta’limda dars jarayonlarini tashkil etish. (2025). *Modern Science and Research*, 4(2), 9-12. <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/70701>

- [2] Kubayeva N. (2025). Boshlang'ich sinf darslarida darsliklar bilan ishlashning ahamiyati. «Maktabgacha Va Maktab Ta'limi» Jurnal, 3(3), 8–11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15128945>
- [3] Yo'ldoshev, B. (2025). Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan o'qitish metodlari. Xalq ta'limi, 2(1), 60–68.
- [4] Saparova B. (2026). The Role of Presentation in Enriching the Speech of Primary School Students. Problems of Modern Science and Education, 2, 174-177.
- [5] Система работы по написания изложений в начальной школе [//https://www.teacherjournal.ru/categories/11/articles/4721](https://www.teacherjournal.ru/categories/11/articles/4721)